

The Method of Confrontation of the Holy Prophet (ﷺ) with the Pretenders of Rivalry

Mohammad Ali Mohammadi

Assistant Professor, Department of Qur'anic Sciences, Research Center for the Culture and Teachings of the Holy Qur'an, Islamic Sciences and Culture Academy, Qom, Iran. m.mohammadi@isca.ac.ir

Abstract

In the early period of Islam, one of the significant intellectual and social challenges that the nascent Islamic society faced was the emergence of individuals who, with the claim of "rivalry with the Qur'an," sought to confront it. These individuals, by presenting words or texts in imitation of the Qur'an and with the objective of undermining its inimitability (I'jāz) and authority (Ḥujjiyyah), attempted to call the revelatory (Wahyānī) message of the Qur'an into question and weaken the position of the Holy Prophet (ﷺ) among the people. Such claims were not merely a simple doctrinal dispute, but rather could have significant consequences in religious, cultural, and even political arenas; because in the event of the proliferation of these claims, public trust in the Qur'an and the leadership of the Prophet (ﷺ) would be damaged, and the cohesion of the Islamic society would face danger. Hence, the type of confrontation of the Holy Prophet (ﷺ) with these claimants is not considered merely a theological (Kalāmī) response to a religious doubt (Shubḥah), but is rather counted as a part of the method of social and political management of the Islamic society. Examining this issue can demonstrate how the Prophet (ﷺ) established a balance among preserving religious and political authority, observing Islamic ethics (Akhḷāq), and managing social crises. Consequently, studying this subject, in addition to illuminating the dimensions of the Prophetic conduct (Sīrah), can present a model of the method of confronting intellectual and social challenges within the framework of religious governance. The primary objective of this research is to examine and elucidate the method of confrontation of the Holy Prophet (ﷺ) with the claimants of rivalry with the Qur'an in early Islam. This research strives, by identifying the most important individuals or currents that raised such a claim and by analyzing the behavior of the Prophet (ﷺ) towards them, to extract and categorize His Holiness's various methods of encounter. Furthermore, the current research endeavors to demonstrate how these methods can be elucidated within the format of a coherent framework of Prophetic governance; a framework in which political authority, religious ethics, and social tact (Tadbīr) are placed alongside one another. Therefore, the objective of the research is not solely the historical reporting of events, but rather the analysis of the

Cite this article: Mohammadi, M.A. (2026). The Method of Confrontation of the Holy Prophet (ﷺ) with the Pretenders of Rivalry. *Islamic Governance Studies*, 2(1), p. 133-154. <https://doi.org/10.22081/jislamicgo.2026.73849.1056>

Received: 2025-08-27 ; **Revised:** 2025-11-05 ; **Accepted:** 2025-12-09 ; **Published online:** 2026-03-30

Type of article: Research Article
<https://jislamicgov.isca.ac.ir>

Publisher: Islamic Sciences and Culture Academy
©2026/authors retain the copyright and full publishing rights

logic and behavioral strategy of the Prophet (ﷺ) in confronting this intellectual and social challenge, so that through this, the managerial and governance dimensions of the Prophetic Sīrah become clearer. The main problem of the research is what approaches and methods the Holy Prophet (ﷺ) adopted in confronting the claimants of rivalry with the Qur'ān and what characteristics these methods possess. Based on this, the main question of the research is posed as follows: How was the method of confrontation of the Holy Prophet (ﷺ) with the claimants of rivalry with the Qur'ān in early Islam, and what model of governance and social management do these methods demonstrate? Alongside this question, several sub-questions are also raised; including who the most important claimants of rivalry with the Qur'ān were and under what conditions such claims were propounded. Also, what methods did the Prophet (ﷺ) utilize against these individuals, and what factors caused him to employ forgiveness and tolerance in some cases and to adopt a decisive confrontation in other cases. The answer to these questions can provide a clearer understanding of the Prophet's (ﷺ) method of encountering intellectual opponents and the manner of managing social challenges in the Islamic society. The present research has been conducted with a descriptive-analytical approach and relying on the study of historical and narrational (Riwāyī) sources related to early Islam. The results of the research indicate that the confrontation of the Holy Prophet (ﷺ) with the claimants of rivalry with the Qur'ān possessed a multidimensional approach proportional to the social conditions. The first method in the Sīrah of His Holiness is "forgiveness and pardon." The Prophet (ﷺ) in many cases encountered these individuals with an approach based on forgiveness and refrained from severe reactions. This method led to the reduction of social tensions and the provision of the possibility for the reform and return of individuals. The second method is "tolerance and preaching." The Prophet (ﷺ), against those who attempted to influence public opinion through casting doubts or propaganda, responded with dialogue, argumentation, and advice. This approach was considered a form of public opinion management whose objective was to clarify the truth for the people and prevent the spread of doubts. The third method is "decisiveness and harsh confrontation" in necessary situations. In cases where the activity of the pretenders of rivalry went beyond the level of intellectual dispute and transformed into a threat to the security of the society or social cohesion, the Prophet (ﷺ) took action with authority. Such confrontations were carried out to preserve social order and prevent the creation of more extensive crises. Based on the findings of the research, these three methods rest upon three fundamental pillars: legitimate political authority based on divine revelation, religious ethics which is the foundation of the social behavior of the Prophet (ﷺ), and social tact which provides the possibility of selecting the most appropriate method in various conditions. The combination of these elements demonstrates the intelligent management of the Prophet (ﷺ) in confronting intellectual and social challenges. Examining the Sīrah of the Holy Prophet (ﷺ) in confronting the claimants of rivalry with the Qur'ān indicates that His Holiness adopted a balanced and multidimensional approach. This approach was based on a combination of authority, ethics, and tact. The Prophet (ﷺ) in many instances, through forgiveness, tolerance, and guiding methods, attempted to reform individuals and keep the society away from tension, but in conditions where the foundation of social order and the legitimacy of the Islamic society was exposed to a threat, he took action with decisiveness. This method demonstrates that the Prophetic Sīrah presents a

comprehensive model of religious governance in which political authority, Islamic ethics, and social management operate harmoniously. Such a model was able to preserve and consolidate the nascent Islamic society against intellectual and social threats and provide the groundwork for its expansion and fortification.

Keywords: Rivalry with the Qur'ān, Prophet (s), Pretenders of rivalry, Social management, Political management, Political authority.

منهج مواجهة النبي الأكرم (ص) لأدعياء معارضة القرآن

محمدعلي محمدي

استاذ مساعد، قسم العلوم القرآنية، معهد ثقافة ومعارف القرآن الكريم، مركز أبحاث العلوم والثقافة الإسلامية، قم، إيران.

m.mohammadi@isca.ac.ir

الملخص

في صدر الإسلام، كانت إحدى التحديات الفكرية والاجتماعية الهامة التي واجهت المجتمع الإسلامي الناشئ، ظهور أفراد تصدوا لمواجهته بادعاء «معارضة القرآن». وقد سعى هؤلاء الأفراد، من خلال طرح أقوال أو نصوص تقليداً للقرآن ويهدف لإضعاف إعجازه وحججته، إلى التشكيك في الرسالة الوحيانية للقرآن والنيل من مكانة النبي الأكرم (ص) بين الناس. ولم تكن مثل هذه الادعاءات مجرد خلاف عقائدي بسيط، بل كان من الممكن أن تسفر عن تداعيات مهمة في الساحات الدينية، والثقافية، وحتى السياسية؛ لأنه في حال انتشار هذه الادعاءات، كانت الثقة العامة بالقرآن وقيادة النبي (ص) ستتضرر، وكان تماسك المجتمع الإسلامي سيتعرض للخطر. ومن هنا، لا يُعد نوع مواجهة النبي الأكرم (ص) لهؤلاء المدعين مجرد رد كلامي على شبهة دينية فحسب، بل يُعتبر جزءاً من أسلوب الإدارة الاجتماعية والسياسية للمجتمع الإسلامي. ويمكن لدراسة هذه المسألة أن تُظهر كيف كان النبي (ص) يوازن بين حفظ الاقتدار الديني والسياسي، ومراعاة الأخلاق الإسلامية، وإدارة الأزمات الاجتماعية. ونتيجة لذلك، فإن دراسة هذا الموضوع، علاوة على إيضاحها لأبعاد السيرة النبوية، يمكن أن تقدم أنموذجاً لأسلوب مواجهة التحديات الفكرية والاجتماعية في إطار الحوكمة الدينية. ويتمثل الهدف الرئيسي لهذا البحث في دراسة وتبيين منهج مواجهة النبي الأكرم (ص) لمدعي معارضة القرآن في صدر الإسلام. ويسعى هذا البحث، من خلال تحديد أهم الأفراد أو التيارات التي طرحت مثل هذا الادعاء، وتحليل سلوك النبي (ص) تجاههم، إلى استخراج وتصنيف الأساليب المختلفة لتعاطي النبي (ص). كما يسعى البحث الحالي لإظهار كيف يمكن تبيين هذه الأساليب في قالب إطار منسجم من الحوكمة النبوية؛ إطاراً يصف فيه الاقتدار السياسي، والأخلاق الدينية، والتدبير الاجتماعي جنباً إلى جنب. لذا، لا يقتصر هدف البحث على السرد التاريخي للأحداث، بل يهدف إلى تحليل المنطق والاستراتيجية السلوكية للنبي (ص) في مواجهة هذا التحدي الفكري والاجتماعي، لكي تتضح من خلال ذلك الأبعاد الإدارية والحوكومية للسيرة النبوية بشكل أجلي. وتكمن المشكلة الأساسية للبحث في المقاربات والأساليب التي اتخذها النبي الأكرم (ص) في مواجهة مدعي معارضة القرآن، وما هي الخصائص التي تتمتع بها هذه الأساليب. وبناءً على ذلك، يُطرح التساؤل الرئيسي للبحث على النحو التالي: كيف كان منهج مواجهة النبي الأكرم (ص) لمدعي معارضة القرآن في صدر الإسلام، وما هو الأنموذج الذي تظهره هذه الأساليب من الحوكمة والإدارة الاجتماعية؟ وإلى جانب هذا التساؤل، تُطرح عدة تساؤلات فرعية أيضاً؛ من قبيل: من هم أبرز مدعي معارضة القرآن، وفي أي ظروف طُرحت مثل

استناداً إلى هذه المقالة: محمدى، محمدعلي (۲۰۲۶). منهج مواجهة النبي الأكرم (ص) لأدعياء معارضة القرآن. دراسات الحوكمة الإسلامية، (۱)۲،

ص ۱۳۳-۱۵۴. <https://doi.org/10.22081/jislamicgo.2026.73849.1056>

تاريخ الاستلام: ۲۰۲۵/۰۸/۲۷؛ تاريخ المراجعة: ۲۰۲۵/۱۱/۰۵؛ تاريخ القبول: ۲۰۲۵/۱۲/۰۹؛ تاريخ النشر: ۲۰۲۶/۰۳/۳۰

<https://jislamicgov.isca.ac.ir>

الناشر: المعهد العالي للعلوم والثقافة الإسلامية

نوع المقالة: بحثية

هذه الادعاءات؟ وكذلك، ما هي الأساليب التي استخدمها النبي(ص) في مواجهة هؤلاء الأفراد، وما هي العوامل التي أدت في بعض الحالات إلى اللجوء للعفو والمدارة، وفي حالات أخرى إلى اتخاذ موقف حازم؟ ويمكن للإجابة على هذه التساؤلات أن تقدم فهماً أوضح لأسلوب تعامل النبي(ص) مع المخالفين فكرياً وكيفية إدارة التحديات الاجتماعية في المجتمع الإسلامي. وقد أنجز البحث الحالي بمقاربة تحليلية - وصفية وبالاعتماد على دراسة المصادر التاريخية والروائية المرتبطة بصدر الإسلام. وتُظهر نتائج البحث أن مواجهة النبي الأكرم(ص) لمُدعي معارضة القرآن قد اتسمت بمقاربة متعددة الأبعاد ومناسبة للظروف الاجتماعية. الأسلوب الأول في سيرة النبي(ص) هو «العفو والصفح». ففي العديد من الحالات، تعامل النبي(ص) مع هؤلاء الأفراد بمقاربة مبنية على الصّح، متجنباً ردود الفعل العنيفة. وأدى هذا الأسلوب إلى الحد من التوترات الاجتماعية وتوفير الفرصة لإصلاح الأفراد وتوبتهم. والأسلوب الثاني هو «المدارة والموعظة». حيث ردّ النبي(ص) بالحوار والاستدلال والضحكة على أولئك الذين حاولوا التأثير على الرأي العام من خلال إثارة الشبهات أو الدعاية. وتُعد هذه المقاربة نوعاً من إدارة الرأي العام، حيث كان الهدف منها تبيين الحقيقة للناس والحيولة دون انتشار الشبهات. والأسلوب الثالث هو «الحزم والتعامل الصارم» في الظروف الضرورية. ففي الحالات التي تجاوز فيها نشاط أدعياء المعارضة مستوى الخلاف الفكري وتحول إلى تهديد لأمن المجتمع أو تماسكه الاجتماعي، تدخل النبي(ص) باقتدار. وقد اتخذت مثل هذه الإجراءات الصارمة بهدف حفظ النظام الاجتماعي والحيولة دون نشوء أزمات أوسع نطاقاً. وبناءً على نتائج البحث، تركزت هذه الأساليب الثلاثة على ثلاث ركائز أساسية: الاقتدار السياسي المشروع المبني على الوحي الإلهي، والأخلاق الدينية التي تشكل أساس السلوك الاجتماعي للنبي(ص)، والتدبير الاجتماعي الذي يوفر إمكانية اختيار الأسلوب الأنسب في الظروف المختلفة. ويُظهر دمج هذه العناصر الإدارية الذكية للنبي(ص) في مواجهة التحديات الفكرية والاجتماعية. وتُبين دراسة سيرة النبي الأكرم(ص) في مواجهة مدعي معارضة القرآن أن النبي(ص) قد بنى مقاربة متوازنة ومتعددة الأبعاد. وقد ارتكزت هذه المقاربة على مزيج من الاقتدار، والأخلاق، والتدبير. ففي العديد من الحالات، سعى النبي(ص) من خلال العفو، والمدارة، والأساليب الإرشادية إلى إصلاح الأفراد وإبعاد المجتمع عن التوتر، ولكنه تدخل بحزم في الظروف التي تعرض فيها أساس النظام الاجتماعي ومشروعية المجتمع الإسلامي للتهديد. ويوضح هذا الأسلوب أن السيرة النبوية تقدم أنموذجاً شاملاً للحكومة الدينية، تعمل فيه السلطة السياسية، والأخلاق الإسلامية، والإدارة الاجتماعية بتناسق وتناغم. وقد استطاع هذا الأنموذج حفظ المجتمع الإسلامي الناشئ وتبنيته في مواجهة التهديدات الفكرية والاجتماعية، ومهد الأرضية لتوسعه وترسيخه.

الكلمات المفتاحية: معارضة القرآن، النبي(ص)، أدعياء المعارضة، الإدارة الاجتماعية، الإدارة السياسية، الاقتدار

السياسي.

روش مواجهه پیامبر اکرم (ص) با هموردنمایان

محمدعلی محمدی

استادیار، گروه علوم قرآنی، پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن کریم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ایران.

m.mohammadi@isca.ac.ir

چکیده

این پژوهش به بررسی روش مواجهه پیامبر اکرم (ص) با مدعیان هموردی با قرآن می‌پردازد و مهم‌ترین مدعیان هموردی با قرآن در صدر اسلام را معرفی و روش‌های مواجهه پیامبر (ص) با آنان را بررسی می‌کند. نتایج نشان می‌دهد که پیامبر (ص) نه تنها به‌عنوان یک رهبر دینی، بلکه به‌مثابه یک «حاکم سیاسی» و «مصلح اجتماعی» عمل می‌کرد. ایشان در برابر هموردنمایان، مجموعه‌ای از روش‌ها را به‌کار می‌گرفت: «عفو و گذشت» به‌مثابه سیاست باز اجتماعی، «مدارا و موعظه» به‌عنوان مدیریت افکار عمومی، و در موارد ضروری «قاطعیت و برخورد سخت» برای حفظ نظم و مشروعیت. این روش‌ها الگویی پایدار از حکومت نبوی ارائه می‌دهند که بر سه پایه استوار است: ۱) اقتدار سیاسی مشروع مبتنی بر وحی الهی، ۲) اخلاق دینی، به‌عنوان چارچوب تنظیم روابط اجتماعی، ۳) تدبیر اجتماعی و مدیریت بحران، برای تثبیت جامعه نوپای اسلامی. در نتیجه روش مواجهه رسول اعظم (ص) با هموردنمایان، تلفیقی از اقتدار سیاسی، اخلاق دینی، و تدبیر اجتماعی بود که توانست جامعه نوپای اسلامی را در برابر تهدیدهای داخلی و خارجی حفظ و تثبیت کند.

کلیدواژه‌ها: هموردی با قرآن، پیامبر (ص)، هموردنمایان، مدیریت اجتماعی، مدیریت سیاسی، اقتدار سیاسی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

استناد به این مقاله: محمدی، محمدعلی (۱۴۰۵). روش مواجهه پیامبر اکرم (ص) با هموردنمایان. *مطالعات حکمرانی اسلامی*، ۱۲(۱)، ص ۱۳۳-۱۵۴.
<https://doi.org/10.22081/jislamicgo.2026.73849.1056>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۰۵؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۸/۱۴؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۸؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۵/۰۱/۱۰

<https://jislamicgov.isca.ac.ir>

ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

© ۱۴۰۵ / نویسندگان دارنده حق مؤلف مقاله خود بدون محدودیت هستند.

۱. مقدمه

بررسی روش مواجهه پیامبر اکرم(ص) با هم‌اوردنمایان، نه تنها یک موضوع تاریخی صرف، بلکه مسئله‌ای روزآمد و پر اهمیت است. هم‌اوردنمایان صدر اسلام کسانی بودند که با ادعای توانایی مقابله با قرآن یا با طرح ادعاهای نبوت، در فضای عمومی جامعه اسلامی نفوذ می‌کردند و افکار عمومی را تحت تأثیر قرار می‌دادند. اگر این پدیده را با زبان امروز توضیح دهیم، می‌توان آنان را به «چهره‌های مشهور و پرنفوذ» تشبیه کرد؛ افرادی که با قدرت رسانه‌ای، جذابیت شخصی یا جایگاه اجتماعی خود، توانایی شکل‌دهی به جریان‌های فکری و سیاسی را داشتند و در نتیجه، جامعه اسلامی را با چالش‌های جدی مواجه می‌کردند. اهمیت این بحث در روزگار کنونی از آن‌رو است که جوامع امروز نیز با پدیده‌های مشابه روبه‌رو هستند؛ شخصیت‌هایی که با بهره‌گیری از رسانه‌های نوین و شبکه‌های اجتماعی، می‌توانند مشروعیت سیاسی یا اجتماعی نظام‌ها را به چالش بکشند. روش پیامبر(ص) در مواجهه با هم‌اوردنمایان نشان می‌دهد که راهبرد آن حضرت «ترکیب هوشمندانه مدارا و قاطعیت» است؛ یعنی توانایی ایجاد تعادل میان «عفو و گذشت» به‌مثابه مهم‌ترین ابزار برای جذب حداکثری و مدیریت افکار عمومی، «موعظه و گفت‌وگو» برای مدیریت بحران‌های فکری، و «اقتدار سیاسی» برای جلوگیری از فروپاشی نظم اجتماعی. پرسش اصلی مقاله این است که روش مواجهه پیامبر اکرم(ص) با هم‌اوردنمایان چگونه بود؟ هدف اصلی این تحقیق، تبیین روش مواجهه پیامبر(ص) با هم‌اوردنمایان است؛ اهداف فرعی شامل بررسی ابعاد اجتماعی، سیاسی و دینی این مواجهات و تبیین حکمت و علت تفاوت روش‌های مواجهه نبوی است. هرچند منابع تاریخی و تفسیری مانند «السیره النبویه» ابن‌هشام، «الکامل فی التاریخ» ابن‌اثیر، «جامع‌البیان» طبری و «روح‌المعانی» آلوسی گزارش‌های فراوانی از این مواجهات دارند، ولی تمرکز آن‌ها بیشتر بر روایت تاریخی و الهیاتی بوده و به تحلیل روش‌های نبوی پرداخته‌اند. همچنین پژوهش‌های متأخر و معاصر (مانند آثار جعفر مرتضی‌عاملی، محمدتقی تستری و علامه طباطبایی) نیز ابعاد اجتماعی و دینی این رخدادها را برجسته کرده‌اند، اما به‌طور مستقل به «روش مواجهه پیامبر(ص) با هم‌اوردنمایان» پرداخته‌اند. با وجود اهمیت مسئله و نقشی که در تبیین حکمت هم‌اوردن‌پذیری قرآن و پاسخ‌گویی به شبهات تاریخی دارد، تاکنون پژوهش مستقلی که به‌طور ویژه به این موضوع پرداخته باشد، یافت نشد. پژوهش‌های نزدیک به این بحث در حوزه‌های زیر جای می‌گیرند:

- ۱) آثاری که روش‌های پیامبر(ص) را بررسی کرده‌اند، مانند: «روش‌های پیامبر(ص) در تعامل با جوانان» (محمدی، ۱۴۰۲، ص ۸)؛ «روش حکومتی پیامبر(ص)» (قوامی، ۱۳۷۷، ص ۱۶) و... در این دسته از آثار، به روش‌های مواجهه نبوی با مخالفان پرداخته نشده است.
- ۲) آثاری که بر روش‌های مواجهه با مخالفان متمرکز هستند، مانند: «روش‌شناسی برخورد پیامبر(ص) با مشرکان و اهل کتاب» (عباسی مقدم، ۱۳۸۹، ص ۱۶۱)؛ «روش‌های برخورد پیامبر(ص)

با خطاکاران» (زیدی جودکی، ۱۳۹۴، ص ۹)؛ «روش‌های تربیتی پیامبر اکرم (ص) در برخورد با متخلفان غزوه اُحد و تبوک» (رضایی و رضاداد، ۱۴۰۲، ص ۱۸۳) و... در این دسته از آثار نیز به روش‌های مواجهه با هم‌وردنمایان پرداخته نشده است.

۳) آثاری که به احکام صادر شده بوسیله پیامبر اعظم (ص) از جمله احکام اعدام پرداخته‌اند، مانند «بررسی شبهه انتساب ترور مخالفان به پیامبر اعظم (ص)» (شریفی، ۱۴۰۱)، «ارزیابی و نقد پنداره «ترور» در سیره پیامبر (ص)» (حسینی‌زاده و حسینی، ۱۳۹۸). نویسندگان این آثار ضمن پذیرش وقوع اعدام برخی افراد در صدر اسلام، نشان داده‌اند که این موارد مصداق ترور به معنای امروزی نیست. با این حال، این آثار به موضوع «اعدام هم‌وردنمایان» نپرداخته‌اند.

۴) آثار مربوط به «سبّ النبی» و شبهه اعدام دشمنان پیامبر (ص) به جرم سبّ النبی، مانند: «سبّ النبی؛ جرمی مستقل یا مصداقی از جرم ارتداد» (حاجی‌ده‌آبادی و همکاران، ۱۴۰۰)، و «فی حکم سبّ النبی و آلّه الطیبین» (احمدوند و عبدالله حسن، ۱۴۰۰) به بررسی حکم سبّ النبی و جایگاه آن در فقه و قانون مجازات اسلامی پرداخته‌اند.

این مطالعات نیز با وجود ارزشمند بودن، به مسئله هم‌وردی با قرآن و روش‌های مواجهه پیامبر (ص) با این مشکل توجه نکرده‌اند. بنابراین، پژوهش حاضر با تمرکز بر نمونه‌های تاریخی هم‌وردنمایان و واکنش‌های پیامبر اکرم (ص)، درصدد پر کردن این خلأ است و می‌کوشد الگویی از رویکرد نبوی استخراج کند که برای مدیریت چالش‌های اجتماعی و رسانه‌ای امروز نیز الهام‌بخش باشد. پژوهش حاضر برای نخستین بار موضوع روش‌های مواجهه پیامبر اکرم (ص) با هم‌وردنمایان را تحلیل و در ضمن آن سعی می‌کند راهکارهای عملیاتی و اجرایی برای مواجهه با موج‌آفرینی‌های فرهنگی چهره‌های مشهور ارائه کند و الگویی روزآمد برای مدیریت بحران‌های اجتماعی پیشنهاد دهد.

۲. مفاهیم پژوهش

۲-۱. روش

روش، یعنی قاعده، قانون، سبک، طریقه، گونه، سنت، نمط، رسم، آیین و هنجار و شیوه و اسلوب و نسق و منوال (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۸، ص ۱۲۳۷۸).

۲-۲. مواجهه

مواجهه به معنی روبه‌رو شدن، برخورد کردن یا مقابل هم قرار گرفتن دو شخص یا چیز است و در فارسی برای بیان روبه‌رو شدن با یک وضعیت (مثلاً مشکلات) یا یک شخص به‌کار می‌رود، به خصوص وقتی همراه با «شدن» (مواجه شدن) یا «کردن» (مواجه کردن) استفاده می‌شود، مثل «با مشکل مواجه شد» (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۱۴، ص ۲۱۷۲۶).

۲-۳. هماوردنیما

هماورد به معنای حریف، حریف جنگی و هموردی به معنای مبارزه کردن و مقابله است (انوری، ۱۳۸۱، ج ۸، ص ۸۳۷۹). هماوردنیما کسی است که به تحدّی پیامبر(ص) پاسخ گفته و به همین منظور متنی ارائه کرده است. تحدی از ریشه «حدو» گرفته شده و به معنای پیش‌راندن شتر با آواز (فراهیدی، ۱۴۰۸، ج ۳، ص ۲۷۹)، منازعه کردن با دیگران جهت غلبه و پیروزی بر وی (همان)، هماورد خواستن و به مبارزه طلبیدن (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۱۴، ص ۱۶۸)، و عجز از هموردی (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۳۵) آمده است. تحدّی در اصطلاح، عبارت است از مبارزه طلبی خدای متعالی از مخالفان رسول اکرم(ص) که اگر آن حضرت را فرستاده خداوند نمی‌دانند، برای آنچه وی آورده است، مانندی بیاورند (محمّدی، ۱۳۹۴، ج ۲، ص ۲۶).

۳. هماوردنیان

هرچند در طول تاریخ هیچ‌گاه فرد یا افرادی نتوانسته‌اند متنی همانند قرآن بیاورند، ولی از ابتدای تحدّی قرآن، عده‌ای از مشرکان ادعای امکان آوردن متنی همانند قرآن کریم را مطرح و برخی ادعای می‌کردند آنان نیز توانایی آوردن آیاتی همانند قرآن را دارند. در پژوهش حاضر افراد مشهوری که هموردی با قرآن به آنان نسبت داده شده و مورخان، محدثان یا مفسران آنان را در زمره هماوردان شمرده‌اند، معرفی شده و روش مواجهه پیامبر اکرم(ص) با آنان بررسی می‌شود. این افراد عبارتند از:

۳-۱. نضر بن حارث (وفات: ۲ق)

نضر بن حارث، پسر خاله پیامبر(ص) و یکی از سران مشرک قریش بود که در مکه از هیچ کوششی علیه پیامبر(ص) و یارانش خودداری نمی‌کرد و یکی از برنامه‌ریزان اصلی برای ترور پیامبر(ص) در مکه بود. وی در نبرد بدر شرکت داشت و افزون‌بر پرچمداری و فرماندهی بخشی از سپاه کفر، بخش عمده‌ای از هزینه‌های جنگ را تقبل کرده بود. وی در نبرد اسیر شد و درباره علت مرگش دو نظریه وجود دارد. درحالی‌که عده‌ای گفته‌اند پس از نبرد، به فرمان رسول خدا(ص) به دست حضرت علی(ع) کشته شد (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۴، ص ۸۲۹؛ واحدی، ۱۴۱۵، ص ۴۶۶)، عده‌ای دیگر معتقدند در نبرد، مجروح شده و به علت اعتصاب غذا از دنیا رفت (زرکلی، ۱۹۹۷، ج ۸، ص ۳۳). برخی نیز معتقدند که وی در مقام معارضا با قرآن گفته است: «وَ الطَّاحِنَاتِ طَحْنًا وَالْعَاجِنَاتِ عَجْنًا وَالْحَايِرَاتِ حُبْرًا فَالْاَلِقَمَاتِ لِقْمًا؛ قسم به آردکنندگان گندم و خمیرسازان و نانویان و لقمه‌گیران...» که گویا با سوره نازعات معارضا می‌کرد (مظهری، ۱۴۱۹، ج ۳، ص ۲۶۹). از وی به عنوان کسی یاد شده که قرآن را در زمرة اساطیر پیشینیان برشمرده (طبری، ۱۴۱۲، ج ۱۸، ص ۱۳۷؛ شیخ طوسی، بی‌تا، ج ۷، ص ۴۷۲)، ادعای توانایی آوردن مانند قرآن را کرده است (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۸، ص ۴۹۰؛ ابن جوزی، ۱۴۲۲، ج ۲، ص ۱۷) و در مقام

عمل نیز داستان‌های ایران باستان را برای رویارویی با قرآن در برابر داستان‌های پیامبران بازگو می‌کرده است (قمی، ۱۴۰۹ق، ج ۲، ص ۱۶۱).

۳-۲. ام‌جمیل (وفات: ۳ ق)

وی دختر حرب بن امیه (بلاذری، ۱۴۱۷ق، ج ۱، ص ۱۳۸). خواهر ابوسفیان و همسر ابولهیب (ابن هشام، ۱۳۸۳ق، ج ۱، ص ۳۵۵)، از دشمنان سرسخت پیامبر (ص) بود (فخر رازی، ۱۴۲۲ق، ج ۳۲، ص ۱۷۱). او برای آزار رسول خدا (ص) و بازداشتن او از رفتن به نماز، خار و خاشاک بر سر راه وی می‌ریخت (طبرسی، ۱۳۷۲ق، ج ۱۰، ص ۸۵۲). در پی این کینه‌توزی، خداوند ام‌جمیل را به دو وصف می‌شناساند که هم جایگاه اجتماعی وی در دنیا و هم بدفرجامی آخرتی‌اش را می‌نمایاند: «حَمَّالَةَ الْحَطَبِ * فِی جَبَدِهَا حَبْلٌ مِّنْ مَّسَدٍ * هِیْزَمُ كَشِّ (دوزخ) که در گردنش طنابی از لیف خرما است» (مسد، ۴-۵). وقتی سوره «مسد» نازل شد و ام‌جمیل آن آیات را شنید، گفت شنیده‌ام مرا هجو کرده است، من نیز شاعر هستم؛ سپس گفت: «مذمماً ابینا و دینه قلینا و امره عصینا: نکوهش‌کننده‌ام را نافرمانی می‌کنیم و دینش را دشمن داریم و از پذیرفتن دستوراتش سر باز می‌زنیم» (حاکم نیشابوری، ۱۴۰۶ق، ج ۲، ص ۳۶۱). همچنین نقل شده، وقتی آیات سوره «تبت» نازل شد و ام‌جمیل آیات را شنید، نزد پیامبر (ص) آمد و گفت: «إِنَّ رَبِّکَ قَلَاکَ وَ وَدَّعَکَ؛ همانا خدایت تو را واگذاشته و مورد خشم قرار داده است». خداوند در پاسخ به او آیات ۱ تا ۲ «ضحی» را فرو فرستاد: «وَالضُّحٰی * وَاللَّیْلَ اِذَا سَجٰی * مَا وَدَّعَکَ رَبُّکَ وَ مَا قَلٰی» (طبری، ۱۴۱۲ق، ج ۳۰، ص ۲۲۰).

۳-۳. اسود عنسی (وفات: ۱۰ ق)

برخی از محققان اسود عنسی را در شمار کسانی آورده‌اند که ادعای هم‌آوردی با قرآن کرده، به تحدی قرآن پاسخ داده و جملاتی در هم‌آوردی با قرآن گفته است (طبری، ۱۳۸۷ق، ج ۲، ص ۱۴۶؛ ابن‌کثیر، ۱۴۰۸ق، ج ۵، ص ۶۰-۶۱). بنابر برخی نقل‌های تاریخی، پیامبر (ص) در سال یازدهم هجری جریر بن عبدالله بجلی را به سوی اسود فرستاد، تا او را به اسلام فراخواند، ولی وی نپذیرفت. پس از بازگشت پیامبر (ص) از حجة الوداع، اسود ادعای نبوت کرد و در زادگاهش سر به شورش برداشت و در روز دهم شورش، نجران را تصرف کرد و والی پیامبر (ص) را از آنجا بیرون راند. سپس دیگر شهرهای یمن را یکی پس از دیگری گرفت و به سوی صنعا، پایتخت آن پیش رفت. شهر بن باذام (با باذان) فرماندار ایرانی و مسلمان صنعا که از جانب پیامبر (ص) در این مقام بود، به رویارویی او برخاست و در جنگ کشته شد. شورش اسود از آغاز تا انجام سه تا چهار ماه به درازا کشید و سرانجام با همکاری همسرش به هلاکت رسید. مهم‌ترین متنی که برخی گفته‌اند آن را اسود در مقام معارضه با سوره «أعلی» خوانده، متن زیر است: «سَبَّحَ اِسْمَ رَبِّکَ الْاَعْلٰی، الَّذِی یَسِّرُ عَلٰی الْحَبْلِی، فَاُخْرِجْ مِنْهَا نَسْمَةَ تَسْعٰی، مِنْ بَیْنِ اَضْلَاعِ وَ

حشی، فمنهم من يموت و يدفن في الثرى و منهم من يعيش و يبقى؛ منزّه شمار نام پروردگار بلندمرتبه‌ات را، همان که بر زن آبتن آسان کرد، سپس از او شخص دارای روحی، زنده بیرون آورد [انسانی] از میان دنده و شکم او. [انسان‌هایی که] برخی از آنان می‌میرند و دفن می‌شوند و برخی زندگی می‌کنند و باقی می‌مانند» (شهرستانی، ۱۳۷۱ق، ص ۱۰۴).

۳-۴. مسیلمه کذاب (وفات: ۱۱ق)

مسیلمه از طایفه بنی حنیفه بود. پیش از اسلام به دلیل فصاحت زبان، دانش کهنات و جدابیت شخصی، در میان عرب جاهلی جایگاه ویژه‌ای داشت و به «رحمان یمامه» شهرت یافته بود. او نه‌تنها در یمامه، بلکه در مکه و مدینه نیز شناخته شده بود. حتی مشرکان مکه هنگام شنیدن «بسم‌الله الرحمن الرحیم»، رحمان را با مسیلمه مرتبط می‌دانستند. در سال هفتم هجری، گروهی از جمله مسیلمه کذاب از یمامه به مدینه رفتند. پس از بازگشت به یمامه، مسیلمه ادعای نبوت کرد و گفت با پیامبر (ص) شریک است. نفوذ او در میان بنی حنیفه و حمایت رجال بن عنفوه (که قرآن را نزد اصحاب پیامبر (ص) آموخته بود) باعث شد ادعایش در میان مردم یمامه تقویت شود. مسیلمه نامه‌ای به پیامبر (ص) نوشت و خواستار تقسیم سرزمین میان خود و قریش شد. پیامبر (ص) در پاسخ، او را «مسیلمه دروغگو» خواند و تأکید کرد که زمین از آن خداست و سرانجام از آن پرهیزگاران خواهد بود. پس از رحلت رسول اعظم (ص)، مسیلمه سر به شورش برداشت و به شهرهای اسلامی حمله کرد. سرانجام در نبرد با مسلمانان شکست خورد و به هلاکت رسید. مهم‌ترین سخنانی که از مسیلمه نقل شده و برخی آن را در مقام معارضه با قرآن دانسته‌اند، این جملات است:

۱) «لقد أنعم الله على الحبلى اخرج منها نسمة تسعى من بين صفاق و حشى؛ خداوند به زن آبتن نعمت داده که از میان دنده و شکم او شخص زنده‌ای بیرون می‌آورد» (طبری، ۱۳۸۷ق، ج ۳، ص ۲۷۳).
 ۲) «سبح اسم ربك الاعلى الذی يسر على الحبلى فأخرج منها نسمة تسعى من بين أحشا و سلا...؛ منزّه شمار نام پروردگار بلندمرتبه‌ات را، همان که بر زن آبتن آسان کرد، سپس از میان دنده و شکم او، شخص زنده‌ای بیرون آورد...» (ثعالبی، ۱۹۶۵م، ص ۱۴۶؛ مقدسی، ۱۴۱۵ق، ج ۵، ص ۱۶۲).

۳-۵. عبدالله بن ابی سرح (وفات: ۳۷ق)

وی پیش از فتح مکه مسلمان شد و به شهر مدینه مهاجرت کرد. از آنجا که عبدالله خط زیبایی داشت، رسول اعظم (ص) وی را نیز در زمره نویسندگان وحی پذیرفت. او پس از مدتی اظهار ارتداد کرد و به مکه بازگشت و به توطئه و جنگ‌افروزی علیه مسلمانان پرداخت. رسول اعظم (ص) هنگام فتح مکه دستور اعدام او را صادر کرد؛ ولی از آنجا که وی برادر رضاعی عثمان بن عفان بود، پس از فتح مکه عثمان از او شفاعت کرد و رسول رحمت (ص) نیز از کشتن وی صرف‌نظر نمود. پس از آن دوباره مسلمان شد و در

سال ۳۷ از دنیا رفت (ابن جوزی، ۱۴۱۲ق، ج ۵، ص ۱۴۴؛ ذهبی، ۱۴۱۳ق، ج ۳، ص ۳۳؛ ابن عبدالبر، ۱۴۱۲ق، ج ۳، ص ۹۱۸). مهم‌ترین متنی که به عنوان معارضه عبدالله با قرآن نقل شده است، جمله «فتبارک الله أحسن الخالقین» است. گفته شده، وقتی آیات شریفه «ولقد خلقنا الإنسان من سلالةٍ من طین» (مؤمنون، ۱۲) تا آیه «ثم أنشأناه خلقاً آخر» (مؤمنون، ۱۴) نازل شد و رسول خدا(ص) این آیات را بر عبدالله املاء کرد، وی از این آیات در شگفت شد و گفت «فتبارک الله أحسن الخالقین»: آفرین باد بر خدا که بهترین آفرینندگان است». وقتی پیامبر اعظم(ص) فرمود: آیه نیز همین‌گونه نازل شده است. عبدالله گفت: اگر محمد راستگو باشد، پس بر من هم وحی نازل شده و اگر دروغگو باشد که من با او معارضه کرده‌ام (ابن جوزی، ۱۴۲۲ق، ج ۲، ص ۵۵).

۴. روش‌های مواجهه پیامبر اکرم(ص)

۴-۱. پرهیز از مواجهه مستقیم

در بسیاری از موارد، طالبان شهرت کاذب، برای دیده شدن، اقدامات ایدایی انجام می‌دهند تا رهبران دینی و بزرگان جامعه با آنان مقابله کنند و در این میان بر شهرت افراد شهرت طلب افزوده شود. در اینگونه موارد بهترین راه مواجهه، بی‌توجهی به اقدامات آنان، بی‌اعتنایی و پرهیز از مواجهه مستقیم با آنان است. پیامبر اعظم(ص) نیز در مواجهه با هم‌اوردنمایان، گاه به جای مواجهه و رو در رو شدن با آنان، به درخواست‌های غیر معقول و اقدامات ایدایی آنان وقعی نمی‌نهاد. برای نمونه اگر ایشان را به نبرد یا کشمکش دعوت می‌کردند، ایشان از مواجهه مستقیم با آنان خودداری کرده و از سیاست‌های تدبیری و امنیتی برای کاهش تنش و جلوگیری از درگیری‌های بی‌ثمر استفاده می‌نمود. برای نمونه وقتی سوره «مسد» نازل شد و ام‌جمیل آن آیات را شنید، در جستجوی رسول خدا(ص) آمد، و آن حضرت در آن هنگام در مسجدالحرام نشسته، ابوبکر نیز در کنار ایشان بود. ام‌جمیل که سنگی در دست گرفته بود، به مسجد پیش ابوبکر آمده، گفت: رفیقت که‌جاست؟ شنیده‌ام مرا هجو کرده است، به خدا اگر او را ببینم، همین سنگ را بر دهانش زنم، او نمی‌داند که من نیز شاعر هستم (ابن هشام، ۱۳۸۳ق، ج ۱، ص ۳۵۵). او گویا پیامبر(ص) را ندید و آن حضرت نیز جوابش را نداد تا برگشت (حاکم نیشابوری، ۱۴۰۶ق، ج ۲، ص ۳۶۱). این ماجرا را می‌توان نمونه‌ای از مدیریت بحران تبلیغاتی و امنیتی شمرد؛ زیرا مواجهه مستقیم پیامبر(ص) با آن زن می‌توانست به خشونت آشکار و تشدید بحران اجتماعی یا افزایش شهرت ام‌جمیل منجر شود.

۴-۲. عفو و صفح

پیامبر اکرم(ص) در مواردی، مدعیان هم‌اوردی و دیگر دشمنان را عفو می‌فرمود؛ نمونه آن عفو نصرین حارث در بدر بود که وی وقتی اسیر شد؛ طبق برخی نقل‌ها از جمله نقل «السیره» ابن هشام، پیامبر(ص)

ابتدا فدیة او را کم قرار داد یا او را عفو کرد، اما اقدامات نضر و از جمله اعتصاب غذای او باعث مرگ وی شد، یا به خاطر ادامه لجاجت در برابر اسلام، اعدام شد. عفو و بخشیدن عبدالله بن ابی سرح نمونه دیگری از این رویکرد است؛ زیرا با آنکه حکم اولیه عبدالله اعدام بود، ولی پیامبر اعظم(ص) حاضر شد او را عفو کرده و زندگی دوباره‌ای به او ببخشد. نتیجه این رفتار پیامبر(ص)، توبه واقعی عبدالله و شرکت او در برخی از جبهه‌های اسلامی تا سال ۳۷ هجری بود (ابن جوزی، ۱۴۱۲ق، ج ۵، ص ۱۴۴؛ ذهبی، ۱۴۱۳ق، ج ۳، ص ۳۳؛ ابن عبدالبر، ۱۴۱۲ق، ج ۳، ص ۹۱۸). عفو و گذشت پیامبر اکرم(ص) در برابر مدعیان هموردی و دشمنان، تنها یک فضیلت اخلاقی نبود، بلکه بخشی از «سیاست حکیمانه پیامبر(ص) به‌شمار می‌رفت. این رویکرد در واقع نوعی «مدیریت بحران اجتماعی» و «ابزار تثبیت مشروعیت سیاسی» بود. مواجهه با نضر بن حارث در بدر و عفو یا کاهش فدیة او، و بخشیدن عبدالله بن ابی سرح نشان می‌دهد که پیامبر(ص) از سیاست باز اجتماعی بهره می‌برد؛ ایشان یعنی حتی در شرایط جنگی، امکان بازگشت و ادغام مخالفان در جامعه اسلامی را فراهم می‌کرد. این سیاست، هزینه‌های اجتماعی و اقتصادی جنگ را کاهش می‌داد و پیام مثبتی به افکار عمومی منتقل می‌کرد. در تحلیل این روش پیامبر اکرم(ص) می‌توان گفت: پیامبر(ص) با عفو، امکان بازگشت مخالفان را فراهم می‌کرد و از تولید چرخه‌های انتقام و خشونت جلوگیری می‌نمود. با صفح و چشم‌پوشی از دشمنان، پیامبر(ص) را در نگاه جامعه به‌عنوان رهبر بزرگوار و مشروع تثبیت می‌کرد و مشروعیت دینی را با مشروعیت اجتماعی پیوند می‌زد. کاهش فدیة یا عفو اسیران، نوعی سیاست مالی و اجتماعی بود که فشار اقتصادی بر خانواده‌ها و قبایل را کم می‌کرد و زمینه جذب آنان به جامعه اسلامی را فراهم می‌آورد. قرآن با دستور «فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرٍ» نشان داد که رویکرد نبوی بر اصل «تأخیر در برخورد سخت» استوار بود؛ یعنی تا زمانی که شرایط ایجاب نکند، باید از ابزارهای نرم استفاده شود.

۴-۳. مدارا

یکی دیگر از روش‌های مواجهه نبوی با هماورندمایان، و دیگر چهره‌های مشهور، مدارا، بردباری و صبر در برابر اقدامات آنان بود. برای نمونه نضر بن حارث نویسنده «پیمان شعب ابیطالب» (محاصره ۳ ساله مسلمانان) و از طراحان نقشه قتل در «لیلۀ المیبت» بود؛ پیامبر(ص) تا زمانی که او دست به قبضه شمشیر نبرد، در برابر آزارهای او صبر و با وی مدارا کرد. همچنین نامبرده برای مقابله با قرآن، داستان‌های رستم و اسفندیار و حکایات ایرانی را در مجالس قریش بازگو می‌کرد، تا مردم را از پیامبر(ص) دور سازد؛ پیامبر(ص) در مواجهه با این رفتار پسرخاله خود سکوت می‌کرد و حتی یک بار مقابله با وی، در این موارد نیز گزارش نشده است (طبری، ۱۴۱۲ق، ج ۱۸، ص ۱۳۷). مدارا در سیره پیامبر اکرم(ص) یکی از مهم‌ترین رویکردهای نبوی بود. این رویکرد، فراتر از یک فضیلت اخلاقی، در واقع «سیاست مدیریت

افکار عمومی و تنظیم روابط اجتماعی» محسوب می‌شد. پیامبر(ص) با مدارا توانست جامعه نوپای اسلامی را از درون تثبیت کند و از گسترش شکاف‌های اجتماعی جلوگیری نماید. مدارا با عبدالله بن ابی‌سرح با وجود ارتداد و خیانت او، نشان‌دهنده «سیاست جذب مخالفان» و جلوگیری از ایجاد موج‌های انتقام در جامعه بود و نشان داد که مدارا می‌تواند به «ابزار بازاجتماعی‌سازی مخالفان» تبدیل شود. در نتیجه، پیامبر(ص) با مدارا، مخالفان را به جای حذف کامل، به چرخه اجتماعی باز می‌گرداند. چشم‌پوشی از برخی دشمنان، پیامبر(ص) را در نگاه جامعه به‌عنوان رهبر بزرگوار و مشروع تثبیت می‌کرد. این مشروعیت دینی و اخلاقی، پایه‌ای برای اقتدار سیاسی بود. همچنین در شرایطی که برخورد سخت می‌توانست به شورش یا مقاومت گسترده منجر شود، مدارا به‌عنوان یک «سیاست پیشگیرانه» عمل می‌کرد و مانع از تبدیل تهدیدهای کوچک به بحران‌های بزرگ می‌شد. در جامعه‌ای که هم‌اوردنمایان با قدرت کلام و نفوذ اجتماعی عمل می‌کردند، مدارا، کارکرد رسانه‌ای ویژه‌ای داشت و تصویر پیامبر اکرم(ص) را به‌عنوان یک رهبر خردمند و بردبار در افکار عمومی تثبیت می‌کرد و مشروعیت الهی را با مشروعیت اجتماعی پیوند می‌زد.

۴-۴. موعظه

در مواردی نیز رسول اعظم(ص)، هم‌اوردنمایان را موعظه می‌کرد و گاه آنان را متوجه عواقب رفتارشان می‌نمود. در تاریخ صدر اسلام نمونه‌های متعددی وجود دارد که رسول اعظم(ص) نه تنها با مخالفان و مدعیان به مقابله نظامی یا سیاسی نمی‌پرداخت، بلکه آنان را با زبان موعظه و نصیحت هدایت می‌کرد. موعظه در سیره پیامبر اکرم(ص) جایگاهی فراتر از نصیحت فردی داشت؛ این رویکرد در واقع بخشی از «سیاست فرهنگی و رسانه‌ای» بود. پیامبر(ص) با بهره‌گیری از موعظه، توانست جریان‌های فکری مخالف را مهار کند، افکار عمومی را هدایت نماید و مشروعیت دینی را با مشروعیت اجتماعی پیوند بزند. مواجهه پیامبر اکرم(ص) با مسیلمه نمونه‌ای از به‌کارگیری روش موعظه است. مسیلمه که ادعای پیامبری داشت، همراه گروهی از یارانش نزد پیامبر(ص) آمد و با غرور و تکبر گفت: اگر محمد مرا جانشین خود قرار دهد، من از او پیروی خواهم کرد. این سخن نشان‌دهنده روحیه جاه‌طلبی و دنیاطلبی او بود؛ زیرا به جای پذیرش حقیقت و ایمان به رسالت الهی، شرطی دنیوی و شخصی مطرح کرد. پیامبر اکرم(ص) در پاسخ، با آرامش و قاطعیت، شاخه‌ای از نخل را که در دست داشت، مثال زد و فرمود: «اگر همین تکه چوب را از من بخواهی، به تو نخواهم داد». سپس هشدار داد: «در کار خود با آنچه خدا برایت در نظر گرفته، دشمنی مکن، و اگر رویگردان شوی، خداوند دنباله‌ات را خواهد برید» (بخاری، ۱۴۲۲ق، ج ۴، ص ۲۰۳). این هشدار، بیانگر سنت الهی است که هر کس در برابر حق ایستادگی کند و از مسیر هدایت فاصله بگیرد، سرانجام رسوا و نابود خواهد شد. در تحلیل این روش در سنت نبوی می‌توان گفت: موعظه به‌مثابه «سیاست رسانه‌ای» عمل می‌کند و پیامبر(ص) با استفاده از این روش، فضای عمومی را

مدیریت می‌کرد و روایت غالب را در برابر روایت هم‌اوردنمایان تثبیت می‌نمود. این رویکرد، نوعی «کنترل گفتمان اجتماعی» بود.

۴-۵. پاسخ به شبّهات

در برخی از موارد، چهره‌های شاخص فرهنگی برای افزایش شهرت و محبوبیت خودشان بین طرفدارانشان در نقش مخالف حکومت یا شبهه‌افکنان ظاهر می‌شوند. یکی دیگر از روش‌های مواجهه پیامبر اکرم (ص) با مدعیان، پاسخ‌گویی به شبّهاتی بود که آنان مطرح می‌کردند. پاسخ‌گویی پیامبر اکرم (ص) به شبّهات مدعیان، بخشی از سیاست دانشی و گفتمانی آن حضرت بود. در جامعه‌ای که هم‌اوردنمایان با قدرت کلام، شعر، و تبلیغات اجتماعی، مشروعیت اسلام را به چالش می‌کشیدند، پیامبر (ص) با پاسخ‌های دقیق و الهی، توانست مدیریت افکار عمومی را در دست گیرد و بحران‌های فکری را مهار کند. برای نمونه، ام‌جمیل مدعی بود که او نیز همانند پیامبر (ص) شاعر است. وقتی آیات سوره «تبت» نازل شد و ام‌جمیل آیات را شنید، گفت: به چه چیزی هجوم می‌کند؟ آیا اکنون مرا دیده‌اید که چوبی حمل کنم، در حالی که در گردنم ریسمانی از پوسته نخل باشد، آن‌گونه که محمد می‌گوید؟ سپس نزد پیامبر (ص) و گفت: آمد «إِنَّ رَبَّكَ قَلَاكُ وَوَدَّعَكَ». خداوند در پاسخ به او آیات ۱ تا ۲ «ضحی» را فرو فرستاد: «وَالضُّحَى * وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى * مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَ مَا قَلَى» (طبری، ۱۴۱۲ق، ج ۳۰، ص ۲۲۰)، «سوگند به روشنایی روز، سوگند به شب چون آرام گیرد [که] پروردگارت تو را وانگذاشته و دشمن نداشته است». نزول آیات سوره «ضحی»، نه تنها شبّه او را خنثی کرد، بلکه با یک پیام الهی- رسانه‌ای، تصویر پیامبر (ص) را به‌عنوان رهبر مورد حمایت خداوند تثبیت نمود. این پاسخ، نمونه‌ای از مدیریت بحران تبلیغاتی بود. نمونه دیگر از این مواجهه، پاسخ به شبّهات کعب بن اشرف و دیگر یهودیان درباره تغییر قبله بود. در مدتی که مسلمانان به سوی بیت‌المقدس نماز می‌خواندند، مورد سرزنش یهود قرار داشتند؛ چراکه بیت‌المقدس در اصل، قبله یهود بود. آنها به مسلمانان می‌گفتند: اینان از خود استقلال ندارند و به سوی قبله ما نماز می‌خوانند، و این، دلیل حقانیت ما است. پس از جریان تغییر قبله، کعب و سایر یهودیان سخت ناراحت شدند و طبق شیوه دیرینه خود، به بهانه‌جویی و ایرادگیری پرداختند. آنها قبلاً می‌گفتند: ما بهتر از مسلمانان هستیم؛ چراکه آنها از نظر قبله استقلال ندارند و پیرو ما هستند؛ اما همین که دستور تغییر قبله از ناحیه خدا صادر شد، زبان به اعتراض گشودند که چرا اینها از قبله پیامبران پیشین روی برگردانده‌اند؟ اگر قبله اول صحیح بود، این تغییر چه معنا دارد؟ و اگر دومی صحیح است، چرا چند سال به سوی بیت‌المقدس نماز خواندند؟ خداوند متعال در آیه ۱۴۲ سوره بقره: «سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبَلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» به شبّه و پاسخ آنان اشاره کرده است (طبری، ۱۴۱۲ق، ج ۲، ص ۳؛ نووی جاوی، ۱۴۱۵ق، ج ۱، ص ۴۹). اعتراض

یهودیان به تغییر قبله، یک «بحران مشروعیت‌ساز» بود؛ زیرا می‌خواستند مسلمانان را تابع یهود نشان دهند. پاسخ قرآن در آیه ۱۴۲ بقره، این شبهه را به یک فرصت تبدیل کرد: تغییر قبله به‌عنوان نشانه استقلال سیاسی - دینی مسلمانان معرفی شد. این پاسخ، نمونه‌ای از سیاست‌گذاری هویتی در حکومت نبوی بود.

۴-۶. نامه‌نگاری

در سیره پیامبر اکرم (ص) یکی از ابزارهای مهم آن حضرت در مواجهه با هم‌اورد نمایان، مکاتبه بود. این شیوه نشان می‌دهد که پیامبر نه‌تنها در عرصه سخن و مناظره، بلکه در میدان نوشتار نیز از دیپلماسی ارتباطی بهره می‌برد. نامه، در فضای اجتماعی آن روزگار، سندی مکتوب و ماندگار بود که می‌توانست موضع سیاسی - دینی پیامبر (ص) را تثبیت کند و مخاطب را در برابر حقیقت بی‌پرده قرار دهد. نمونه‌ای روشن از این روش، نامه‌نگاری میان پیامبر (ص) و مسیلمه کذاب است. مسیلمه پس از ادعای نبوت، نامه‌ای به رسول خدا (ص) نوشت و در آن با لحنی متکبرانه و ادعایی باطل چنین گفت: «از مسیلمه، فرستاده خدا به محمد، فرستاده خدا؛ درود بر تو! اما بعد، نیمی از سرزمین برای ما و نیمی از آن قریش است؛ ولی قریش به عدالت رفتار نمی‌کند». این نامه، آشکارا نشان‌دهنده جاه‌طلبی و دنیاپرستی او بود؛ زیرا رسالت را به تقسیم سرزمین و قدرت سیاسی فروکاسته بود. پیامبر اکرم (ص) در پاسخ، با بیانی کوتاه اما عمیق، حقیقت را روشن ساخت: «به نام خداوند بخشنده و مهربان، از محمد پیامبر خدا به مسیلمه دروغگو؛ اما بعد، زمین از آن خداست و به هر که از بندگانش بخواهد، می‌دهد و عاقبت از آن تقوای پیشگان است. و سلام بر هر کس که پیرو هدایت باشد» (بلاذری، ۱۹۵۶، ج ۱، ص ۱۰۵؛ ابن کثیر، ۱۴۰۸، ج ۵، ص ۶۲). پاسخ پیامبر (ص)، در عین اختصار، چند اصل بنیادین را روشن ساخت از جمله: تثبیت موضع سیاسی و دینی در برابر مخالفان، تثبیت مشروعیت پیامبر (ص) در سطح اجتماعی و سیاسی، افزایش هزینه‌های سیاسی و اجتماعی مدعیان و کارکرد رسانه‌ای و فرهنگی.

۴-۷. ارسال نماینده

اعزام نماینده در سیره پیامبر اکرم (ص) یکی از روش‌های کلیدی نبوی در مواجهه با هم‌اورد نمایان بود. این اقدام نشان می‌دهد که پیامبر (ص) تنها به مکاتبه یا مناظره بسنده نمی‌کرد، بلکه با بهره‌گیری از دیپلماسی نمایندگی، حقیقت را آشکار می‌ساخت، موضع اسلام را تثبیت می‌کرد و جامعه را نسبت به خطر مدعیان دروغین آگاه می‌نمود. برای نمونه پیامبر اعظم (ص) پس از دریافت نامه مسیلمه، برای تثبیت این موضع و آشکار کردن حقیقت، حبیب بن زید بن عاصم، یکی از یاران وفادار و شجاع خود را به سوی مسیلمه فرستاد. حبیب مأموریت داشت تا موضع اسلام را بیان کند و در برابر ادعای دروغین مسیلمه بایستد. هنگامی که مسیلمه از او خواست پیامبری‌اش را تأیید کند، حبیب با صلابت و ایمان پاسخ داد: این ادعا را رد کرد و تنها رسالت پیامبر اکرم (ص) را پذیرفت. مسیلمه که تاب شنیدن حقیقت را نداشت، دستور داد

حیب را شکنجه کرده و اعضای او را تکه تکه کنند (شوشتری، ۱۴۲۲ق، ج ۳، ص ۹۳)، تا به شهادت رسید (ابن عبدالبر، ۱۴۱۲ق، ج ۱، ص ۳۲۰؛ ابن اثیر، ۱۴۰۹ق، ج ۱، ص ۴۴۳). این واقعه گرچه تلخ بود، اما نشان دهنده عمق ایمان یاران پیامبر(ص) و نیز رسوایی مدعیان دروغین است. پیامبر(ص) با اعزام نماینده، موضع اسلام را در سطح رسمی و علنی تثبیت می کرد. این اقدام، نوعی دیپلماسی نمایندگی بود که پیام را از سطح فردی به سطح نهادی ارتقاء می داد. حضور نماینده وفادار و شجاع، مشروعیت پیامبر(ص) را در برابر مدعیان دروغین تقویت می کرد و نشان می داد که اسلام دارای ساختار ارتباطی و نمایندگی است. در مجموع ارسال نماینده به عنوان یک ابزار دیپلماتیک، مشروعیت ساز و امنیتی بود که باعث تثبیت موضع اسلام، مدیریت افکار عمومی، افزایش هزینه های مخالفان، و تقویت انسجام اجتماعی می شد.

۴-۸. رعایت قوانین موجود

یکی دیگر از جلوه های حکیمانه در رفتار پیامبر اعظم(ص)، در مواجهه با هم‌اوردنمایان، رعایت قوانین موجود و احترام به اصول پذیرفته شده در روابط اجتماعی و سیاسی بود. این رویکرد نشان می دهد که آن حضرت نه تنها در عرصه دعوت دینی، بلکه در عرصه تعاملات اجتماعی نیز بر پایه عدالت، قانون مداری و اخلاق عمل می کرد. نمونه ای روشن از این رویکرد، ماجرای فرستادگان مسیلمه کذاب است. هنگامی که آنان نزد پیامبر(ص) آمدند و رسماً ادعای نبوت او را ابلاغ کردند، پیامبر(ص) پرسید: «آیا شما هم به پیامبری او ایمان آورده اید؟». آنان تصریح کردند که مسیلمه را پیامبر می دانند. این سخن، نوعی ارتداد بود و می توانست مجازات سختی در پی داشته باشد. اما پیامبر اکرم(ص) با درایت و پابندی به اصول پذیرفته شده، آنان را به سبب این اقرار نکشت و فرمود: «اگر کشتن سفیر جایز بود، شما را می کشتم» (مرتضی عاملی، ۱۹۹۹م، ج ۲۸، ص ۲۲۹).

این جمله کوتاه، حامل چند معنا و پیام مهم است:

✦ **رعایت حرمت سفیر:** پیامبر(ص) نشان داد که حتی در برابر مخالفان و مدعیان دروغین، باید حرمت فرستاده حفظ شود؛ زیرا سفیر، نماینده است و مسئولیت او در چارچوب مأموریت تعریف می شود.

✦ **پابندی به قوانین موجود:** این رفتار نشان می دهد که پیامبر(ص) به اصول پذیرفته شده در روابط میان قبایل و گروه ها احترام می گذاشت و از نقض آن خودداری می کرد.

✦ **افشای انحراف مسیلمه و پیروانش:** با این برخورد، پیامبر نه تنها حرمت سفیر را حفظ کرد، بلکه شدت انحراف مسیلمه و پیروانش را برای دیگران آشکار ساخت؛ زیرا جامعه دریافت که آنان تا چه حد از حقیقت فاصله گرفته اند.

✦ **ترکیب رحمت و قاطعیت:** پیامبر (ص) با این سخن، هم رحمت و قانون‌مداری خود را نشان داد و هم قاطعیت در برابر باطل را؛ بدین معنا که اگر قانون حرمت سفیر نبود، آنان مستحق مجازات بودند.

۴-۹. لعن و نفرین

یکی از شیوه‌های پیامبر اعظم (ص) در برخورد با مدعیان هماوردی و مخالفان سرسخت، لعن و نفرین آنان بود. این روش، در حقیقت اعلام بطلان ادعاهای باطل و آشکار ساختن انحراف آنان در برابر جامعه اسلامی بود. نفرین پیامبر (ص) نه از سر خشم شخصی، بلکه به‌مثابه موضعی الهی و تربیتی بود که حقیقت را روشن و مرز حق و باطل را مشخص می‌کرد. لعن، در واقع نوعی ابزار گفتمانی بازدارنده بود که مرز حق و باطل را برای جامعه روشن می‌ساخت و مشروعیت مخالفان را در افکار عمومی از بین می‌برد. نمونه روشن از این روش، ماجرای مسیلمه کذاب است. او در دیدار با پیامبر اعظم (ص) پیشنهاد کرد که آنان حاضرند اسلام بیاورند، به شرط آنکه پس از پیامبر (ص)، خلافت از آن ایشان باشد. پیامبر اکرم (ص) این پیشنهاد را قاطعانه رد و مسیلمه را نفرین کرد (بلاذری، ۱۹۵۶م، ج ۱، ص ۱۰۵). این نفرین، در حقیقت اعلام بطلان ادعای او و هشدار به جامعه اسلامی بود که فریب چنین مدعیانی را نخوردند. در تحلیل این روش می‌توان گفت: پیامبر (ص) با لعن مخالفان، مشروعیت آنان را در افکار عمومی نابود می‌کرد و هزینه اجتماعی ادعاهای باطل را بالا می‌برد. خیانت و پیمان‌شکنی مخالفان را آشکار می‌کرد و آنان را در جایگاه «مطروود اجتماعی» قرار می‌داد. این رویکرد، کارکرد تربیتی و فرهنگی نیز داشت و جامعه اسلامی را نسبت به خطر مدعیان دروغین هوشیار می‌کرد و انسجام فکری و دینی ایجاد می‌نمود. نفرین پیامبر (ص)، در عین قاطعیت، جنبه تربیتی داشت؛ یعنی هشدار به جامعه برای پرهیز از فریب، و نه صرفاً انتقام شخصی.

۴-۱۰. هدایت فریب خوردگان

نمودی دیگر از روش مواجهه پیامبر اعظم (ص) با هماوردنمایان، هدایت افرادی بود که تحت تأثیر القانات هماوردنمایان قرار گرفته بودند. این روش گاه به شکل توبیخ و گاه به شکل بیان عاقبت مدعیان و فریب خوردگان و... بود. برای نمونه، وقتی مسیلمه کذاب با ادعای پیامبری نزد پیامبر اسلام (ص) آمد و با تکبر شرط گذاشت که اگر او را جانشین پیامبر (ص) کنند، پیروی خواهد کرد؛ پیامبر اکرم (ص) ضمن تأکید بر اینکه وی هرگز این شرط را نمی‌پذیرد (و انتخاب جانشین پیامبر (ص) بوسیله خداوند انجام می‌شود) او را هشدار داد که با تقدیر الهی دشمنی نکنند، وگرنه سرانجامش نابودی خواهد بود (بخاری، ۱۴۲۲ق، ج ۴، ص ۲۰۳). این رفتار پیامبر (ص) باعث می‌شد کسانی که با مسیلمه همراهی کرده و نبوت او را پذیرفته بودند، به خود آیند و خودشان را در آتشی که مسیلمه برافروخته بود، نسوزانند. همچنین وقتی فرستادگان مسیلمه نزد پیامبر (ص) آمدند و ضمن ابلاغ ادعای مسیلمه تأکید کردند که او را پیامبر

می‌دانند؛ پیامبر اکرم(ص) فرمود: «اگر کشتن سفیر جایز نبود، شما را می‌کشتم» (مرتضی عاملی، ۱۹۹۹م، ج ۲۸، ص ۲۲۹). این جمله نشان می‌دهد که پیامبر قانون بین‌المللی حرمت سفیران را رعایت می‌کرد؛ اما انحراف فکری آنان را به روشنی رد می‌نمود. این رفتار برای هدایت مردم بسیار اثرگذار بود؛ چون نشان می‌داد که اسلام هم اخلاق دارد، و هم قاطعیت. قرآن کریم نیز در مواردی درباره فریب خوردگان سخن گفته و عاقبت آنان را بیان می‌کند. برای نمونه قرآن کریم می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ...» (مانده، ۵۴)، «هرکس از دینش بازگردد، به‌زودی خداوند قومی را بیاورد که دوستشان بدارد و دوستش بدارند. در برابر مؤمنان، فروتن و در برابر کافران، سرسخت باشند. در راه خدا جهاد کنند و از سرزنش ملامتگران نهراسند» (ملاحویش آل غازی، ۱۴۱۵ق، ج ۶، ص ۳۴۱؛ بروسوی، بی تا، ج ۲، ص ۴۰۵). این آیه عام است و شامل همه افراد مرتد می‌شود. از این رو مفسران مصداق این افراد را اسود عنسی و همراهانش، مسیلمه کذاب، طلحه بن خویلد، سجاح بنت منذر و... می‌دانند (مراغی، ۱۹۸۵م، ج ۶، ص ۱۴۱؛ بیضاوی، ۱۴۱۸ق، ج ۲، ص ۱۳۲) که همه از باب جری و تطبیق است.

۴-۱۱. برخورد سخت

پیامبر اعظم(ص) تنها در شرایطی به برخورد سخت و اقدام نظامی متوسل می‌شد که هیچ راهکار دیگری برای مهار بحران باقی نمی‌ماند و هم‌اوردنمایان آشکارا دست به قیام مسلحانه می‌زدند. این رویکرد نشان می‌دهد که حکمرانی نبوی بر اصل تدرج در مدیریت بحران استوار بود: ابتدا عفو، مدارا، موعظه و هشدار؛ و در نهایت، در صورت شکست همه ابزارهای نرم، اقدام سخت و نظامی. یکی از نمونه‌های برجسته این وضعیت، ماجرای اسود عنسی است. که پیامبر اعظم(ص) تنها زمانی اجازه مقابله نظامی با او را صادر کرد که نجران را تصرف و والی منصوب پیامبر را از آنجا برکنار نمود و در صناعا، فرماندار ایرانی و مسلمان این شهر که از سوی پیامبر(ص) منصوب شده بود را به قتل رساند و همسر او را به زور تصاحب کرد. پایان بخش این شورش کشته شدن اسود بود (یعقوبی، ۱۴۱۵ق، ج ۲، ص ۱۲۹؛ مقریزی، ۱۴۲۰ق، ج ۱۴، ص ۵۲۲). سیاست برخورد سخت، نشان‌دهنده مدیریت ریسک و امنیت ملی به‌مثابه ابزار اقتدار سیاسی اسلام بود. اقدام نظامی علیه اسود، پیام روشنی به جامعه داد که مشروعیت سیاسی پیامبر(ص) بر پایه عدالت و امنیت استوار است و هیچ شورش مسلحانه‌ای تحمل نخواهد شد. این رویکرد بسیاری از مدعیان را از شورش مسلحانه بازداشت و هزینه‌های سنگین مخالفت نظامی را آشکار ساخت و همان‌گونه که دولت‌ها امروز تنها در شرایط تهدید مستقیم امنیت ملی به اقدام نظامی متوسل می‌شوند، پیامبر(ص) نیز برخورد سخت را به‌عنوان آخرین ابزار مواجهه به‌کار گرفت.

۵. نتیجه گیری

مواجهه پیامبر (ص) با چهره‌های مشهوری که به هم‌آوردی با قرآن دست زدند، بر پایه مشروعیت الهی استوار بود و این مشروعیت، پاسخ به هم‌آوردی‌ها را معنا می‌بخشید. عفو و گذشت پیامبر اعظم (ص) در مواردی چون مواجهه با عبدالله بن ابی‌سرح و برخی یهودیان، نشان‌دهنده انعطاف آن حضرت برای جذب نیروهای اجتماعی بود. مدارا و صبر در برابر آزارهای نصر بن حارث، بیانگر سیاست حکمرانی تدریجی و پرهیز از تشدید بحران بود. موعظه و ارشاد به‌عنوان ابزار نرم، در هدایت مخالفان و کاهش تنش‌ها نقش داشت. قاطعیت و برخورد سخت در مواردی چون مسیلمه کذاب و اسود عنسی، نشان‌دهنده وجه اقتدار پیامبر اعظم (ص) برای حفظ انسجام امت اسلامی بود. در مجموع، روش مواجهه پیامبر (ص) ترکیبی از مدیریت سیاسی، اخلاقی و اجتماعی بود که توانست جامعه اسلامی را از مرحله تهدید به مرحله تثبیت توسعه برساند.

منابع

قرآن کریم.

- ابن اثیر، علی بن محمد (۱۴۰۹ق). *أسد الغابة فی معرفة الصحابة*. بیروت: دارالفکر، ج ۱.
- ابن جوزی، عبدالرحمن بن علی (۱۴۱۲ق). *المنتظم فی تاریخ الملوک والأئمة*. به کوشش محمد عبدالقادر و دیگران. بیروت: دارالکتب العلمیة، ج ۵.
- ابن جوزی، عبدالرحمن بن علی (۱۴۲۲ق). *زاد المسیر فی علم التفسیر*. بیروت: دارالکتب العربی، ج ۲.
- ابن عبدالبر، یوسف بن عبدالله (۱۴۱۲ق). *الاستیعاب فی معرفة الأصحاب*. بیروت: دارالجلیل، ج ۳، ۱.
- ابن فارس، احمد بن فارس (۱۴۰۴ق). *معجم مقاییس اللغة*. قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ج ۲.
- ابن کثیر، اسماعیل بن عمر (۱۴۰۸ق). *البدایة و النهایة*. بیروت: داراحیاء التراث العربی، ج ۵.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق). *لسان العرب*. بیروت: دارصادر، ج ۱۴.
- ابن هشام، عبدالملک (۱۳۸۳ق). *السیرة النبویة*. مصر: مکتبة محمد علی صبیح، ج ۱.
- احمدوند، خلیل الله؛ عبدالله حسن، حسین (۱۴۰۰). *فی حکم سب النبی و آله الطیبین*. رهیافت های نوین در مطالعات اسلامی، ۳(۴)، ص ۳۶۳-۳۷۹.
- انوری، حسن (۱۳۸۱). *فرهنگ بزرگ سخن*. تهران: سخن.
- بخاری، محمد بن اسماعیل (۱۴۲۲ق). *صحیح البخاری*. بیروت: دارطوق النجاة، ج ۴.
- بروسوی، اسماعیل حقی (بی تا). *تفسیر روح البیان*. بیروت: دارالفکر، ج ۲.
- بلاذری، احمد بن یحیی (۱۴۱۷ق). *انساب الأشراف*. بیروت: دارالفکر، ج ۱.
- بلاذری، احمد بن یحیی (۱۹۵۶م). *فتوح البلدان*. قاهره: النهضة المصریة، ج ۱.
- بیضاوی، ناصرالدین (۱۴۱۸ق). *أنوار التنزیل*. بیروت: داراحیاء التراث العربی، ج ۲.
- ثعالبی، عبدالملک بن محمد (۱۹۶۵م). *ثمار القلوب فی المضاف و المنسوب*. تحقیق محمد أبو الفضل إبراهیم. قاهره: دارالمعارف.
- حاجی ده آبادی، محمدعلی؛ مهدی زاد پایدار، مهدیه؛ صیوخی، رحمان (۱۴۰۰). *سب النبی جرمی مستقل یا مصداقی از جرم ارتداد*. *حقوق اسلامی*، ۱۸(۱)، ص ۲۱۳-۲۳۱.
- حاکم نیشابوری، محمد بن عبدالله (۱۴۰۶ق). *المستدرک علی الصحیحین*. بیروت: دارالمعرفة، ج ۲.
- حسینی زاده، سید عبدالرسول؛ حسینی، سید محمد (۱۳۹۸). *ارزیابی و نقد پنداره «ترور» در سیره پیامبر (ص)*. *شبهه پژوهی مطالعات قرآنی*، ۱(۱)، ص ۹۱-۱۰۸.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷). *لغت نامه*. تهران: دانشگاه تهران، ج ۸، ۱۴.
- ذهبی، شمس الدین محمد (۱۴۱۳ق). *سیر أعلام النبلاء*. بیروت: مؤسسة الرسالة، ج ۳.
- رضایی، مریم؛ رضاداد، علیه (۱۴۰۲). *روش های تربیتی پیامبر اکرم (ص) در برخورد با متخلفان غزوه احد و تبوک*. *مطالعات فقه تربیتی*، ۱۸(۲)، ص ۱۸۳-۲۰۲.
- زکلی، خیرالدین (۱۹۹۷م). *الأعلام*. بیروت: دارالعلم للملایین، ج ۸.
- زیدی جودکی، مجید (۱۳۹۴). *روش های برخورد پیامبر (ص) با خطاکاران*. *حسنا*، ۷(۱)، ص ۹-۳۷.

شریفی، سید محسن (۱۴۰۱). بررسی شبهه انتساب ترور مخالفان به پیامبر اعظم (ص). پاسخ به شبهات دینی، (۱)۷، ص ۱۰۳-۱۲۲.

شوشتری، محمدتقی (۱۴۲۲ق). قاموس الرجال. قم: نشر اسلامی، ج ۳.
 شهرستانی، هبة‌الدین (۱۳۷۱ق). المعجزة الخالدة. كاظمين: مكتبة الجوادين العامة.
 طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. تهران: ناصر خسرو، ج ۴، ۸، ۱۰.
 طبری، محمد بن جریر (۱۴۱۲ق). جامع البیان فی تفسیر القرآن. بیروت: دارالمعرفه، ج ۱۸، ۳۰، ۳.
 طبری، محمدبن جریر (۱۳۸۷ق). تاریخ الأمم والملوک. بیروت: دارالتراث، ج ۲-۳.
 طوسی، محمدبن حسن (بی تا). التبیان فی تفسیر القرآن. به کوشش عاملی. بیروت: داراحیاء التراث العربی، ج ۷.
 عباسی مقدم، مصطفی (۱۳۸۹). روش شناسی برخورد پیامبر (ص) با مشرکان و اهل کتاب. فلسفه دین، (۲)۴، ص ۱۶۱-۱۸۶.

فخر رازی، محمد بن عمر (۱۴۲۲ق). التفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب). بیروت: دارالکتب العلمیة، ج ۳۲.
 فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۰۸ق). کتاب العین. بیروت: دارالکتب العلمیة، ج ۳.
 قمی، علی بن ابراهیم (۱۴۰۹ق). تفسیر قمی. قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ج ۲.
 قوامی، سید صمصام‌الدین (۱۳۷۷). روش حکومتی پیامبر (ص). حکومت اسلامی، (۳)۳، ص ۱۶-۴۰.
 محمدی، محمدعلی (۱۳۹۴). اعجاز قرآن با گرایش شبهه پژوهی. قم: انتشارات پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ج ۲.

محمدی، محمدعلی (۱۴۰۲). روش های پیامبر (ص) در تعامل با جوانان. پاسدار اسلام، (۲)۴۳، ص ۸-۱۰.
 مراغی، احمدبن مصطفی (۱۹۸۵م). تفسیر المراغی. داراحیاء التراث العربی، ج ۶.
 مرتضی عاملی، سید جعفر (۱۹۹۹م). الصحیح من سیرة النبی الأعظم. بیروت: دارالحدیث، ج ۲۸.
 مظهری، محمد ثناء‌الله (۱۴۱۹ق). تفسیر مظهری. بیروت: دارالکتب العلمیة، ج ۳.
 مقدسی، احمد بن یحیی (۱۴۱۵ق). البدء والتاریخ. بیروت: دارالکتب العلمیة، ج ۵.
 مقریزی، احمد بن علی (۱۴۲۰ق). امتاع الأسماع. بیروت: دارالکتب العلمیة، ج ۱۴.
 ملاحویش آل غازی، عبدالقادر (۱۴۱۵ق). بیان المعانی. بیروت: دارالکتب العلمیة، ج ۶.
 نووی جاوی، محمدبن عمر (۱۴۱۵ق). مراح لبید. بیروت: دارالفکر، ج ۱.
 واحدی، علی بن احمد (۱۴۱۵ق). أسباب النزول. بیروت: دارالکتب العلمیة.
 یعقوبی، احمد بن ابی یعقوب (۱۴۱۵ق). تاریخ یعقوبی. بیروت: دارصادر، ج ۲.